

Volumul VIII, Numărul 15 / 2006

ISSN 1454-9980

Dezvoltarea regională și convergența europeană

(pag. 12-19)

Teodora ROMAN

Volume VIII, Issue 2 (15) / 2006

Cross-cultural
Management
Journal

DEZVOLTAREA REGIONALĂ ȘI CONVERGENȚA EUROPEANĂ

Teodora ROMAN

Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" Iași

Teoria economică dispune de diferite mijloace pentru a analiza și clarifica situația construcției europene: teoria creșterii permite analiza mecanismelor de creștere economică și perspectivele de convergență sau divergență ale economiilor, teoriile econometrice oferă metode de evaluare a fenomenelor de convergență, iar teoriile geografiei economice permit studierea mecanismelor de aglomerare a activităților economice, precum și impactul disparităților geografice asupra disparităților economice.

Plecând de la aceste teorii L. Vandendorpe (1997) a realizat un studiu asupra modului de prezentare a rapoartelor Comisiei Uniunii Europene, începând cu 1981. Astfel, un prim raport elaborat în 1981 pune accentul asupra factorilor explicativi ai dezvoltării regionale (conform modelului neoclasic al creșterii, *Solow 1956*): demografia, piața muncii, investițiile. Cel de-al doilea și al treilea raport (1984, 1987) vin să completeze schema precedentă, încorporând factori geografici cu caracter central (urbanizarea, concentrarea activităților în sectorul terțiar, costuri salariale ridicate) sau cu caracter periferic (zona rurală, densitatea redusă a activităților industriale și terțiare, costuri salariale scăzute). Acești indicatori permit elaborarea unei ierarhii a regiunilor și permit mai degrabă evaluarea disparităților decât explicarea dezvoltării economice. Ce de-al patrulea raport (1991) abandonează prezentarea geografică pentru a se recentra asupra explicațiilor economice ale dezvoltării și evaluarea potențialului de creștere a regiunilor. În acest scop au fost utilizate elemente ale teoriei creșterii endogene, dar și indicatori care să reflecte structura și calitatea educației. Ce de-

al cincilea raport (1994) marchează o nouă ruptură, mai ales prin definirea unui indicator care să facă distincție între criteriile economice și cele geografice (o zonă îndepărtată din punct de vedere geografic de centrul Europei nu este îndepărtată și din punct de vedere al dezvoltării).

De altfel, evaluarea economică are în vedere competitivitatea regiunilor, iar indicatorul central este creșterea productivității: factorii calitativi reținuți anterior permit explicarea modului de menținere sau de creștere a productivității regionale și capacitatea regiunilor europene de a se integra într-un mediu mai degrabă mondial decât european. Un element interesant al acestui raport este evaluarea impactului politicii regionale a Uniunii Europene asupra dezvoltării economice și asupra competitivității regiunilor mai puțin dezvoltate. Pesimismul ne îndeamnă să ne întrebăm asupra pertinentei mecanismelor de creștere utilizate în politica regională europeană. Un prim raport asupra coeziunii economice și sociale (1996a) și altul privind impactul politicilor structurale asupra coeziunii (1996b) prezintă la modul descriptiv impactul fondurilor structurale asupra situației economice, fără a da reale explicații eșecului.

1. Formarea aglomerațiilor

Formarea aglomerațiilor apare ca rezultat al echilibrului între forțele centrifuge, care determină dispersarea activităților în spațiu și forțele centripete, care determină regruparea acestora. Aceste forțe rezultă din combinarea mecanismelor legate de organizarea spațială a

activităților și mecanismele economice tradiționale, afectând deciziile de producție și de consum ale agenților economici. Organizarea spațială a activităților se referă la faptul că activitățile economice nu sunt toate localizate în același loc și distanțe mai mari sau mai mici le separă unele de altele. În alți termeni, aceasta înseamnă că realizarea interacțiunilor economice presupune deplasarea indivizilor, a mărfurilor, iar costurile vor fi cu atât mai mari cu cât distanțele vor fi mai mari. O scădere însă a costurilor de transport este însoțită de concentrarea activităților în spațiu.

Din acest motiv proximitatea spațială aduce avantaje multiple. Alegerea localizării activităților depinde de punerea în concurență a avantajelor generate de dispersie cu cele generate de proximitate. Antagonismul între concurență ca forță centrifugă și efectul taliei ca forță centripetă ilustrează pe deplin această problemă. În consecință, dispersia permite atenuarea concurenței între agenți economici care produc același bun, aglomerarea necesită realizarea produselor diferențiate (Gabszewicz et Thisse, 1986, Fujita et Krugman, 1995, Thisse et Torre, 1996).

2. Integrarea regională și echilibrele economice

Modelul geografic de bază este modelul lui Krugman (1991). Acesta are în vedere două sectoare: un sector tradițional, concurențial, care fabrică bunuri omogene și un sector industrial cu randamente crescătoare care realizează bunuri diferențiate. Forța centripetă, caracterizată de cerere sau de talia pieței este complexă deoarece combină efectele de *backward linkage* și de *forward linkage*. De altfel, această forță este cu atât mai intensă, cu cât economiile de scară și cheltuielile legate de bunurile industriale sunt ridicate. Rata de creștere a salariului real tinde a crește acolo unde talia economiei este importantă. Aceste condiții caracterizează economiile dezvoltate. Pe de altă parte, forța centrifugă este susținută de efectul de concurență între firme (forța de muncă este mai ieftină în zonele sărace, ceea ce poate fi un element atractiv pentru firmele supuse unei concurențe puternice) și prin cererea de bunuri industriale din sectorul agricol. Acest ultim element arată importanța acestui cadru analitic

pentru analiza integrării regionale atunci când în discuție intră și economii caracterizate printr-o pondere importantă a sectorului agricol sau printr-o resursă umană puțin mobilă. În acest echilibru Centru - Periferie, adică atunci când sectorul industrial este concentrat într-o singură zonă, efectul de cerere domină. Echilibrul Centru-Periferie este un echilibru stabil. Atunci când efectul de concurență domină, echilibrul este, în general, instabil. În momentul în care condițiile economice favorizează o anumită zonă, forța centripetă generează un efect cumulativ de concentrare a sectorului industrial în această zonă.

Pornind de la acest model se pot obține altele, modificând o serie de ipoteze. Putem introduce în fiecare zonă un sector public care să furnizeze infrastructura, putem substitui efectul cumulativ al forței centripete bazat pe mobilitatea resursei umane cu cel bazat pe relații de complementaritate între sectoarele industriale (astfel firmele din aval vor căuta să economisească din cheltuielile de transport și se vor localiza aproape de firmele din amonte, care, la rândul lor, se vor localiza aproape de sursele de aprovizionare). La modul general vorbind, formarea aglomerațiilor este inevitabilă. Chiar dacă inițial «dotarea» zonelor este identică, orice perturbare exterioară determină un proces cumulativ de formare a aglomerațiilor într-o singură regiune.

3. Echilibrul geografic și fenomenul de creștere

În funcție de natura factorilor localizați și de valorile relative ale parametrilor economici putem contura două modele: un model Centru Periferie Impur, care regrupează domeniul cercetării dezvoltării în întregime și numai o parte a sectorului bunurilor de consum și un alt model Centru Periferie Pur, în care toate activitățile industriale și de cercetare dezvoltare sunt concentrate.

Dacă luăm în considerare efectul de cauzalitate între aglomerație și concentrare geografică, putem spune că o concentrare geografică a activităților economice favorizează creșterea. În aceste condiții o națiune organizată conform modelului Centru Periferie va avea o rată de creștere mult mai puternică decât o națiune organizată conform modelului de

echirepartiție. Cum creșterea acționează ca o forță centripetă (Martin et Ottaviano (1996b), efectul de concurență se autoîntreține și echilibrul Centru Periferie Impur rămâne modelul de echilibru dominant.

4. Analiza integrării regionale

Dimensiunea regională

O politică regională a integrării economice trebuie să ia în considerare dimensiunea regională, analiza diferitelor aspecte ale integrării economice, studiul creșterii și convergența economiilor.

Luarea în considerare a dimensiunii regionale a politicii europene poate fi explicată în două moduri.

Pe de o parte ea poate fi văzută ca o trecere de la entități „țări” la entități „regiuni”. Pe de altă parte, consecințele schimbărilor la nivel teritorial sunt considerate în analiză având în vedere trei canale.

În primul rând, integrarea unor factori geografici precum economia aglomerării și costul de transport, permit a da o dimensiune „locală” mecanismelor economice, arătând cum factorii economici pot fi influențați de fenomene de accesibilitate sau de difuzie. În al doilea rând, trecerea la o analiză mult mai detaliată permite a accentua specificitățile fiecărei regiuni, precum și inegala repartiție între regiuni a caracteristicilor economice. În această situație accentul va fi pus pe „dotarea” inițială a regiunilor cu diferiți factori și vom putea diferenția țări aparent similare, având în vedere compoziția regională specifică. În ultimul rând trebuie să avem în vedere mobilitățile intranaționale, precum și schimburile internaționale.

Întrebarea este dacă modelele elaborate permit descrierea impactului politicilor de integrare regională europeană, opunând regiuni relativ bogate (din Nordul Europei), celor relativ sărace (din Sud), sau regiuni sărace și regiuni bogate din aceeași țară.

Fațetele integrării

Politicile de integrare economică pot fi clasificate în două categorii: cele care au ca obiectiv principal crearea unei piețe comune (politici de integrare a piețelor) și cele care

îmbracă forma politicilor economice comunitare. Politicile de integrare a piețelor au în vedere liberalizarea schimburilor pe toate piețele, instituind libera circulație a oamenilor, a mărfurilor, a serviciilor și a capitalurilor. Extinderea acestor piețe prin integrarea altor țări constituie o altă formă a politicii de integrare a piețelor.

Extinderea UE creează diferite efecte: un efect direct de talie a piețelor și efecte indirecte legate de dotarea cu resurse a noilor regiuni. În primul caz creșterea taliei piețelor determină o reducere a costurilor ca urmare a obținerii economiilor de scară sau a unei organizări mai eficace a structurilor de producție.

Efectul taliei poate determina economii dinamice de scară ca urmare a efectului învățării: întreprinderile inovante pot rentabiliza mai ușor producția atunci când piața este mai vastă și pot ameliora structura producției. Integrarea piețelor și concurența vor stimula cercetarea dezvoltarea și inovarea.

În ce de-al doilea caz avem de-a face cu un șoc exogen asupra economiei comunitare provocat de încorporarea de factori economici numeroși (efect cantitativ) și/sau de caracteristici diferite (efect calitativ): țările sau regiunile integrate pot fi caracterizate prin grade diferite de diferențiere a producției, prin niveluri de calificare diferite ale forței de muncă sau diferite dotări în ceea ce privește infrastructura publică, prin grade diferite de rigiditate ale economiei în termeni de mobilitate sau restructurare.

Politicile comunitare pot fi văzute ca acțiuni susceptibile a modifica dotarea inițială cu factori a acestor regiuni (infrastructura publică, potențialul de cercetare-dezvoltare, ameliorarea calității factorului muncă).

Creșterea și convergența

1. Acumularea spațială a activităților economice nu poate fi neglijată atunci când analizăm potențialul de creștere. Din acest punct de vedere regiunile cu densitate mare a activităților economice au un avantaj potențial în ce privește creșterea și dezvoltarea lor.

2. Dinamica creșterii economice joacă un rol important în concentrarea geografică a factorilor de creștere: capital uman, inovații.

3. Dublul rol de condiții inițiale și de procese cumulative arată că șansele de dezvoltare economică sunt cel mai adesea o reflectare a condițiilor inițiale și că

dezavantajele inițiale tind a se accentua: într-un anumit context avantajele inițiale pot fi anulate de inerția evoluției.

4. O altă consecință este apariția fenomenului de divergență: dezvoltare regională inegală, repartizare inegală a activităților economice.

5. Integrarea regională la ora bilanțului

După anii '80 preocupările UE cu privire la omogenizarea nivelurilor de dezvoltare economică au fost tot mai intense (Reforma fondurilor structurale, Tratatul de la Maastricht), iar modelele pe care tocmai le-am prezentat ajută la înțelegerea fenomenelor de convergență și de divergență și, totodată, pot arăta care sunt condițiile necesare pentru coeziunea politicilor economice. Integrarea celor 10, care va continua cu integrarea României și Bulgariei o putem considera ca un «șoc exogen» asupra condițiilor inițiale.

Cercetarea noastră își propune o testare a modelelor de convergență și divergență asupra integrării și o evaluare a efectelor acestei integrări asupra UE.

Convergența

Nu ne propunem o evaluare a fenomenului de convergență în manieră econometrică, deoarece există o varietate mare de instrumente care să facă posibilă analiza fenomenului de convergență, iar economiștii nu au ajuns la un consens în ceea ce privește existența unui instrument perfect de analiză. În ceea ce privește testarea modelelor teoretice ale convergenței economiștii se întrebă în ce măsură putem corobora modelul neoclasic al creșterii elaborat de Solow cu modelele de creștere endogenă? Există multiple traiectorii de creștere care pot conduce la o reducere sau o creștere a disparităților. Principiile pe care le vom reține în analiza noastră au în vedere faptul că evaluarea convergenței între economii este condiționată de alegerea perioadei de studiu, de scara spațială și de gradul de similaritate al economiilor. La nivel de țări putem observa un proces de convergență între țările sărace și cele bogate, iar la scară regională observăm un proces de convergență sau de divergență între regiunile sărace și cele bogate. Global privit, fenomenul de convergență

ne arată că rata de creștere în țările sărace este mult mai mare decât rata de creștere în țările bogate.

În perioada 1970-1990 putem observa la nivel european o tendință lejeră către convergență, care s-a deteriorat începând cu anii '80. Astfel între 1980-1985 regiunile din sudul Europei au fost marcate de convergență. Această perioadă este marcată de un proces de integrare forte prin extinderea UE către Spania și Portugalia. Putem spune că există în realitate (Jean-Pierre, 1997) trei grupe de regiuni europene. O primă grupă de țări sărace, beneficiare ale politicii de coeziune (Spania, Grecia, Portugalia și Irlanda), țări cu evoluții contradictorii care le-au marcat evoluția. O a doua grupă de regiuni «intermediare», caracterizate prin mecanisme de creștere internă și, în final, o a treia grupă de regiuni «bogate», regroupând regiunile centrale ale Europei.

Impactul politicilor de integrare regională asupra creșterii a fost diferențiat. Contrar predicțiilor făcute de teoria neoclasică a creșterii, politicile de integrare regională nu au condus la un fenomen de creștere a economiilor regionale. Așa cum reiese din noile teorii ale creșterii, multiple traiectorii de creștere s-au conturat, pe grupe de regiuni, care s-au încadrat fie în fenomene de convergență, fie în fenomene de divergență. O analiză în termeni de «club de convergență» ar părea potrivită (Beine și alții, 1997, Jean-Pierre, 1997).

Costurile interacțiunii

Scăderea costurilor de schimb inter-regionale – costuri de transport, costuri financiare sau nefinanciare legate de aspecte culturale și juridice, asociate politicilor de integrare economică, întâresc procesul de concentrare a activităților cu potențial de creștere, mai ales în zonele în care factorii locali prezintă atractivitate. Infrastructura publică este un factor deosebit de important și observăm că o regiune cu o slabă infrastructură publică este mai puțin atractivă și, în consecință, mai puțin dezvoltată. Infrastructura publică permite ameliorări directe (de exemplu educația poate influența nivelul de pregătire al forței de muncă) sau indirecte sub forma unor externalități pozitive cum ar fi infrastructura de transport sau de comunicații. Cele mai multe studii pun în evidență rolul pozitiv al infrastructurii publice asupra creșterii. Din acest motiv, unul din

obiectivele politicii de coeziune este acela de a dezvolta infrastructura publică de transport și de comunicații în țările mai sărace pentru a reduce creșterea inegală și costurile interacțiunilor intra-regionale. Întrebarea care se pune este ce rezultate și ce impact au avut aceste politici asupra integrării regionale?

Consecințe geografice

Favorizate de diminuarea costurilor monetare și nemonetare ale mobilității capitalurilor, indivizilor, serviciilor și mărfurilor, identificăm următoarele modificări:

- forța de muncă bine calificată din țările Europei Centrale și de Est atrasă de nivelul ridicat al salariilor din UE a migrat către aceasta ;
- activitățile industriale de înaltă tehnologie, de cercetare-dezvoltare, au preferat să se instaleze în țările din centrul UE ;
- activitățile industriale cu o puternică intensitate a muncii au fost atrase de țările din centrul și estul Europei unde forța de muncă este mai ieftină.

Pentru țările Europei Centrale și de Est impactul economic al integrării este unul important, deoarece aceste țări au beneficiat de fonduri importante în faza de preaderare pentru ameliorarea infrastructurii și restructurarea unor sectoare economice, ceea ce le-a permis obținerea unor rate de creștere comparabile cu țările din UE (Ungaria și Cehia) și chiar mai ridicate (Polonia și Slovacia).

Având în vedere experiența unor țări ca Spania, Irlanda și Portugalia, putem spune că efectele integrării asupra creșterii sunt pozitive, dar și că unele regiuni vor câștiga mai mult decât altele. Mai precis integrarea va conduce la o dublă mișcare de convergență a economiilor naționale și o accentuare a divergenței între regiunile sărace și cele bogate.

Efectul taliei pieței

Extinderea UE determină o creștere a taliei pieței (o populație de 99 mil. locuitori). Având în vedere structura schimburilor între țările Europei Centrale și de Est și UE (63% din importurile țărilor Europei Centrale și de Est provin din UE și 59% din exporturile acestor țări sunt orientate către UE) putem spune că acest potențial este real. În ceea ce privește sectoarele industriale economiile par uneori mai degrabă

complementare decât concurente, existând o specializare a țărilor în funcție de intensitatea cheltuielilor de capital și de încorporarea progresului tehnic în procesele productive. În consecință, țările sau regiunile cu o mai bună dotare din punct de vedere al factorilor de producție (densitate mare a activităților industriale de înaltă tehnologie, activități de cercetare-dezvoltare) au atras către ele domeniile de înaltă tehnologie, în timp ce țările cu o dotare mai slabă în factori de producție s-au specializat în realizarea de bunuri tradiționale. În ceea ce privește sectorul agricol țările Europei Centrale și de Est sunt un concurent serios pentru UE.

Restricții ale integrării economice

Toate elementele prezentate sunt condiționate de respectarea ipotezelor de mobilitate și de flexibilitate ale structurilor economice. Chiar dacă se tinde către o apropiere a legislațiilor în ceea ce privește mobilitatea, concurența și protecția socială, există o serie de elemente care sunt și rămân rigide. Astfel, bunurile produse în țările de Est au o percepție negativă, ceea ce poate reduce efectul de talie a pieței. Delo-calizarea producției către est se va lovi de protestele populației din UE, care în aceste condiții va îngroșa rândurile șomerilor.

Se pare totuși că, deși extinderea succesivă a UE generează costuri importante, acestea sunt cu mult inferioare costurilor unei Non Europe. Restructurările economice care vor veni atât pentru țările UE, cât și pentru celelalte țări, vor genera divergențe regionale: beneficiile creșterii vor fi inegal repartizate între regiuni ceea ce va conduce la punerea în aplicare a unor noi politici de transfer (cum a fost cazul politicii de coeziune atunci când Spania, Grecia, Irlanda și Portugalia nu au reușit să « decoleze »).

Cu titlu de concluzie provizorie putem spune că politicul ar putea fi marginalizatul analizei, dacă pornim de la premisa că, în toate țările, demersul politic este unul către democrație și descentralizare a sistemului decizional.

Țările Europei Centrale și de Est au plătit greu tranziția la economia de piață: șomaj, inflație puternică, scăderea nivelului de trai. Toate acestea cu speranța în garanțiile oferite de instituțiile europene, care pot juca un rol important în favoarea stabilității instituționale din aceste țări. Totuși integrarea țărilor sărace în sistemul descentralizat european este de natură a

repune în discuție problemele inegalităților și cererile privind redistribuirea (Verdier, 1998).

În final, putem spune că impactul politicilor de integrare regională asupra dezvoltării economice poate fi rezumat la aceea că integrarea regională este favorabilă creșterii, dar conduce la emergența unui model de tip Centru-Periferie care accentuează inegalitățile regionale.

6. Concluzie

Viitorul UE dat de perspectivele extinderii ar putea fi caracterizat prin:

- pentru UE competitivitatea mondială impune ca necesar aportul de noi piețe și stimularea concurenței;
- pentru țările spre care se face extinderea, UE reprezintă o garanție;
- la nivel de regiuni, integrarea face posibilă și utilă cooperarea cu geometrie variabilă între regiuni aparținând aceleași națiuni sau unor națiuni diferite.

Descompunerea și recompunerea spațială la nivelul regiunilor constituie o miză majoră în ceea ce privește viitorul politicilor de integrare europene.

Bibliografie

1. Baldwin R., 1989, The Growth Effect of 1992, *Economic Policy*, 9, 247-283. Bairoch P., 1985, *De Jericho a Mexico. Villes et économie dans l'histoire*, Gallimard, Paris.
2. Barro R.J. et Sala-I-Martin X., 1995, *Economic Growth Theory*, MIT Press.
3. Baumont C. 1994, Croissance endogène et croissance des régions: vers une théorie de la croissance endogène spatialisée
4. Baumont C., Economie, géographie et croissance: quelles leçons pour l'intégration régionale européenne, *Revue Française de Géographie*, Mars 1998, 35-56, 1998
5. Baumont C. et Huriot J.-M., 1997b, Economic Geography and Growth: Recent Advances and New Results, *37th European Congress of the Regional Science Association*, Rome, 1998
6. Catin M., Disparités spatiales de productivité, accumulation de capital et économies d'agglomération, *Revue économique*, 48, 3, 579-589, 1997
7. Commission des Communautés Européennes, 1981 – 1996, Bruxelles.
8. Grossman G.M. et Helpman E., 1991, *Innovation and Growth in the World Economy*, MIT Press, Cambridge MA.
9. Guillaïn R. et Huriot J.-M., *Informational interactions and the future of cities*, ASRDLF Congress, Puebla, Mexique
10. Krugman P., 1991, Increasing Returns and Economic Geography, *Journal of Political Economy*, 99, 31, 483-499.
11. Krugman P., 1993, On the number and location of cities, *European Economic Review*, 37, 293-293
12. Lucas R.E., 1993, Making a miracle, *Econometrica*, 61, 251-272.
13. Martin P., 1997, Can regional policies affect growth and geography in Europe, *World Economy*
14. Pavilos T. et Wang P., 1996, Spatial Agglomeration and Endogeneous Growth, *Regional Science and urban Economics*, 26, 645-669.
15. Quah D., 1996, Regional convergence clusters across Europe, *European Economic Review*, 40, 3-5, April 96, 951-958
16. Thisse J.-F. et Torre A., 1996, Externalités de proximité et localisation industrielle, *Congres AFSE*, Paris, 26-27 septembre.